

Η αρχαιοφιλία στη Σμύρνη τον 19ο αιώνα

Διαμάχες λογίων σχετικά με επιγραφές των Σάρδεων το 1854

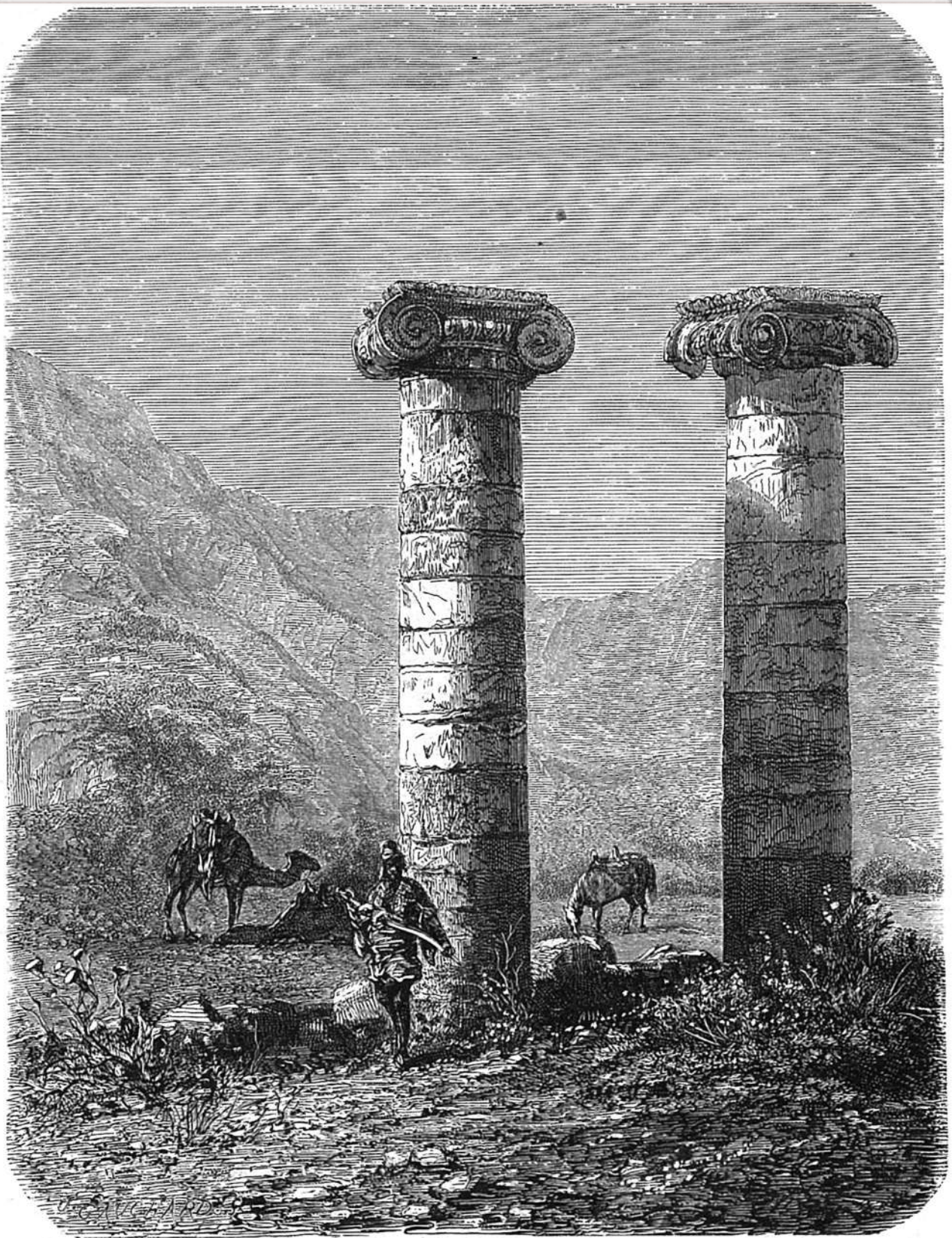
Πέτρος Μεχτίδης

Αρχαιολόγος - Συντηρητής Έργων Τέχνης
Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού
Θεσσαλονίκη

Οι λόγιοι της Σμύρνης ασχολήθηκαν ενεργά με την επιγραφική, διενεργούσαν έρευνες στα ερείπια των αρχαίων πόλεων της περιοχής, ανακάλυπταν και δημοσίευαν επιγραφές. Το πάθος τούς οδηγούσε κάποιες φορές σε επιστημονικές διαμάχες, οι οποίες δεν πρέπει να κρίνονται σήμερα ως αστείες, διότι υποδηλώνουν την «επιστημονική ευσυνειδησία» των ανθρώπων εκείνων, που αρέσκονταν να ασχολούνται «ερασιτεχνικά» με ό,τι σήμερα ονομάζεται επιστήμη της Αρχαιολογίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η διαμάχη των λογίων της Σμύρνης Δημήτρη Μαυροφρύδη και Θωμά Τιμαγένη, σχετικά με επιγραφές των Σάρδεων.

Λέξεις ευρετηρίου

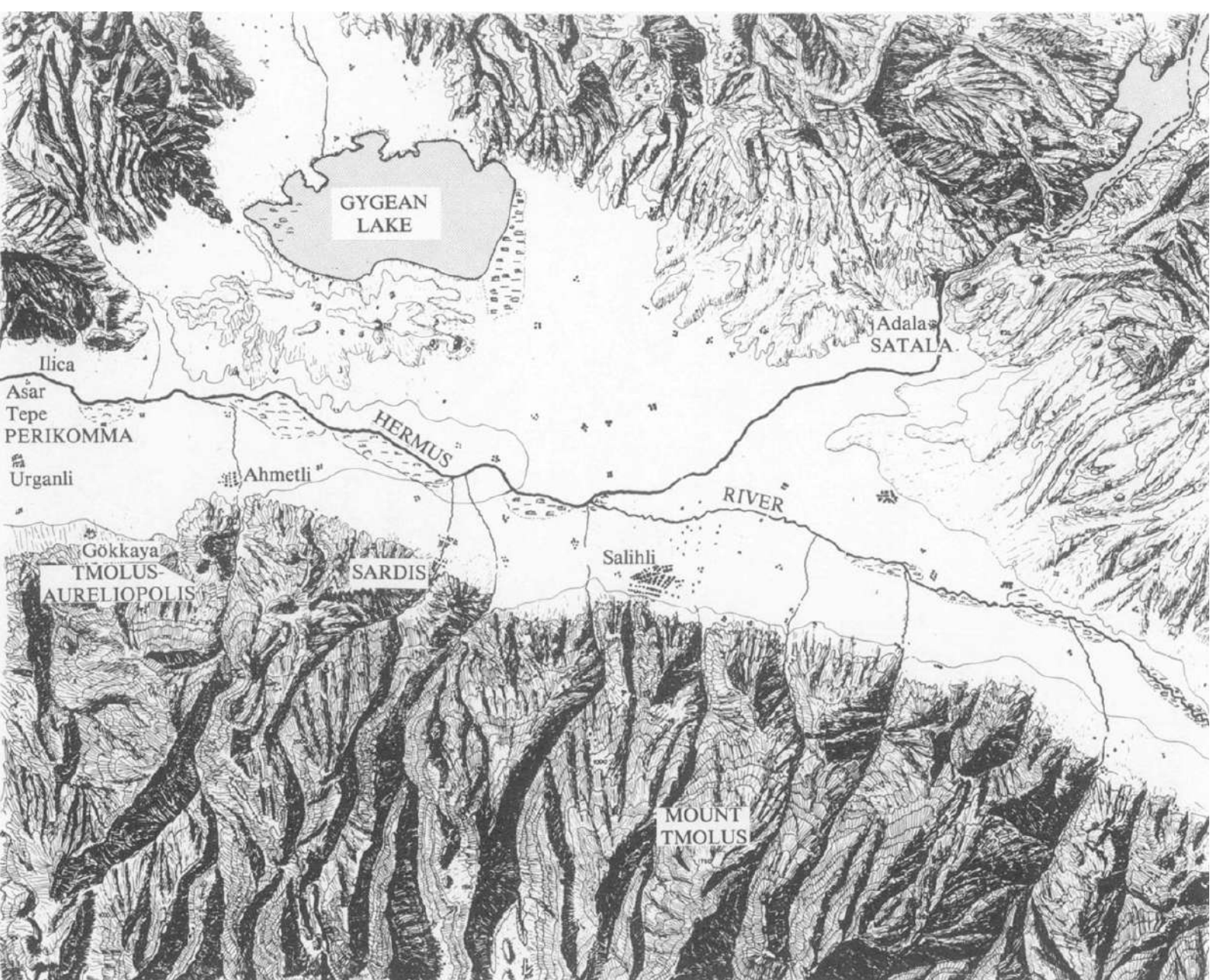
αρχαιοφιλία
Επιγραφική
Μικρά Ασία
Μαυροφρύδης Δημήτρης
Σάρδεις
Σμύρνη
Τιμαγένης Θωμάς

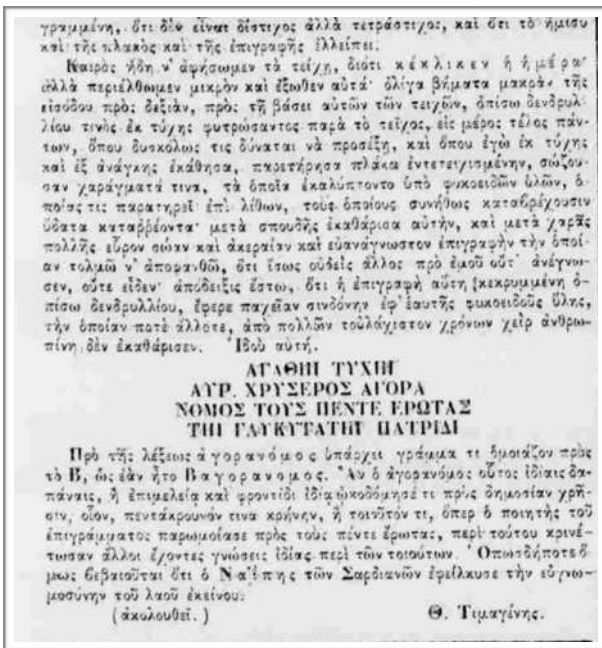
1. Σάρδεις, γκραβούρα, 1864. Τα ερείπια του ναού της Αρτέμιδος (Tour de Monde, 1/1864 / Συλλογή Π. Μεχτίδη).

Ο 19ος αιώνας αποτελεί για τη Σμύρνη την περίοδο κατά την οποία μετατρέπεται από μεγάλη επαρχιακή πόλη στο σημαντικότερο λιμάνι της οθωμανικής Μικράς Ασίας και σε ένα από τα μείζονα της Μεσογείου.¹ Η οικονομική, κοινωνική και πνευματική της ανάπτυξη περιελάμβανε και την εμφάνιση της Αρχαιολογίας, δηλαδή της πρωτό-

λειας αρχαιολογικής σκέψης και έρευνας από λογίους της πόλης, υπό τη μορφή σύντομων δημοσιεύσεων επιγραφών αλλά και περιγραφών αρχαίων πόλεων. Τον σύγχρονο μελετητή εντυπωσιάζει τόσο το πάθος και ο ενθουσιασμός των Ελλήνων αρχαιοφίλων της Σμύρνης για το παρελθόν της περιοχής, που εκτός από προφανή εθνικά κίνητρα

1. Χάρτης της πεδιάδας του ποταμού Έρμου. Σημειώνονται οι Σάρδεις, ο ποταμός Πακτωλός, το όρος Τμώλος και το χωριό Urganli (C. Foss, *A Neighbor of Sardis: The City of Tmolus and its Successors*, *Classical Antiquity*, 1, 2, Οκτώβριος 1982, Thomas Howe - αρχείο ανασκαφής Σάρδεων).

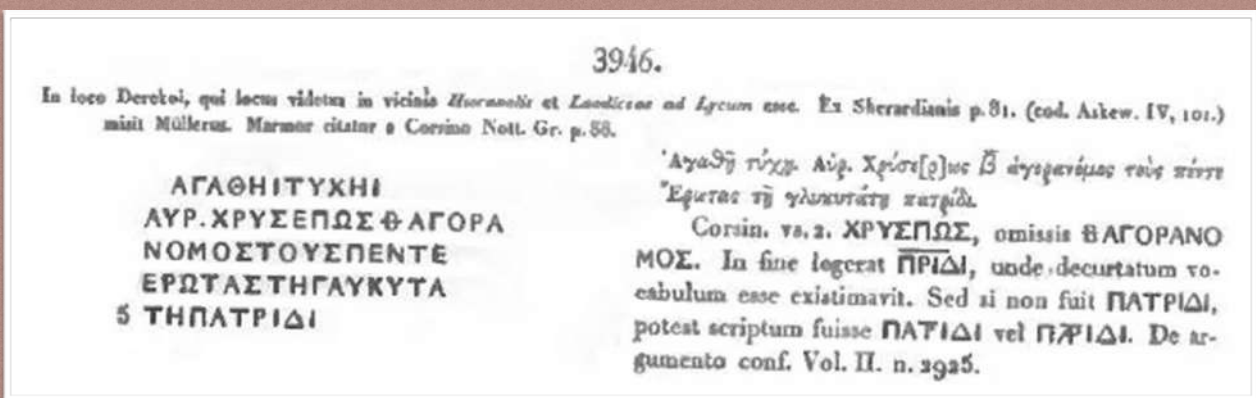
2. Η δημοσίευση από τον Θ. Τιμαγένη της επιγραφής από τις Σάρδεις (Αμάλθεια, 16/4/1854).

χαρακτηρίζεται από γνήσιο ενδιαφέρον για το ιστορικό παρελθόν της περιοχής, όσο και οι έντονες διαφωνίες τους για την ορθή ή μη δημοσίευση επιγραφών των Σάρδεων. Οι λεκτικοί διαπληκτισμοί, επί παραδείγματι, μεταξύ του Θωμά Τιμαγένη και του Βασίλη Μαυροφρύδη είναι αντιπροσωπευτικοί για τις «αρχαιολογικές» έριδες στη Σμύρνη την εποχή αυτή.

Προ-ανασκαφικές έρευνες

Οι αρχαιοφιλοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δηλαδή λόγιοι που είχαν μεν αρχαιολογικά ενδιαφέροντα, αλλά δεν δύνανται να διενεργούν οι ίδιοι ανασκαφές, ασχολήθηκαν επισταμένως με ό,τι σήμερα ονομάζεται προ-ανασκαφική ή, ορθότερα, επιφανειακή έρευνα. Επομένως, με τα σύγχρονα δεδομένα, οι αρχαιοφιλοι λόγιοι της Μικράς Ασίας, οι οποίοι αναζητούσαν, μελετούσαν και δημοσίευαν επιγραφές ή άλλες αρχαιότητες, διενεργούσαν επιφανειακή ανασκαφή, προανασκαφική ή επιφανειακή έρευνα. Άλλωστε, ακόμη και σήμερα, η έρευνα γραπτών και άλλων πηγών, η περιήγηση και η αναγνώριση θέσεων και περιοχών, η περισυλλογή επιφανειακών ευρημάτων, συνιστούν ουσιαστικά στάδια μιας ολοκληρωμένης αρχαιολογικής έρευνας. Ο σύγχρονος ορισμός έχει ως εξής: ως «αρχαιολογική έρευνα πεδίου νοείται η έρευνα του εδάφους [...] που έχει ως σκοπό τον εντοπισμό ή την αποκάλυψη αρχαίων μνημείων».²

Οι προ-ανασκαφικές έρευνες έχουν ως στόχο αρχικώς να εντοπίσουν επιφανειακές θέσεις, οι οποίες είναι πιθανό να ενέχουν αντικείμενα και δομές αρχαιολογικού ενδιαφέροντος, και, εν συνεχεία, να οριοθετήσουν τις ενδιαφέρουσες εκτάσεις και να προσδιορίσουν τη χρονολογία, το είδος και, αν είναι δυνατόν, τη θέση των πιθανών ευρημάτων.³ Βέβαια, επειδή εν προκειμένω γίνεται λόγος κυρίως για έρευνα και μελέτη επιγραφών, οι πρώτες ερευνητικές προσπάθειες στη Μικρά Ασία οφείλουν να ενταχθούν στον κλάδο της επιγραφολογίας/επιγραφικής.

3. Η δημοσίευση της επιγραφής στο Corpus Inscriptionum Graecorum (1843) με αρ. 3946, από το χωριό Derekoι.

Περιηγητές και ανασκαφές στις Σάρδεις

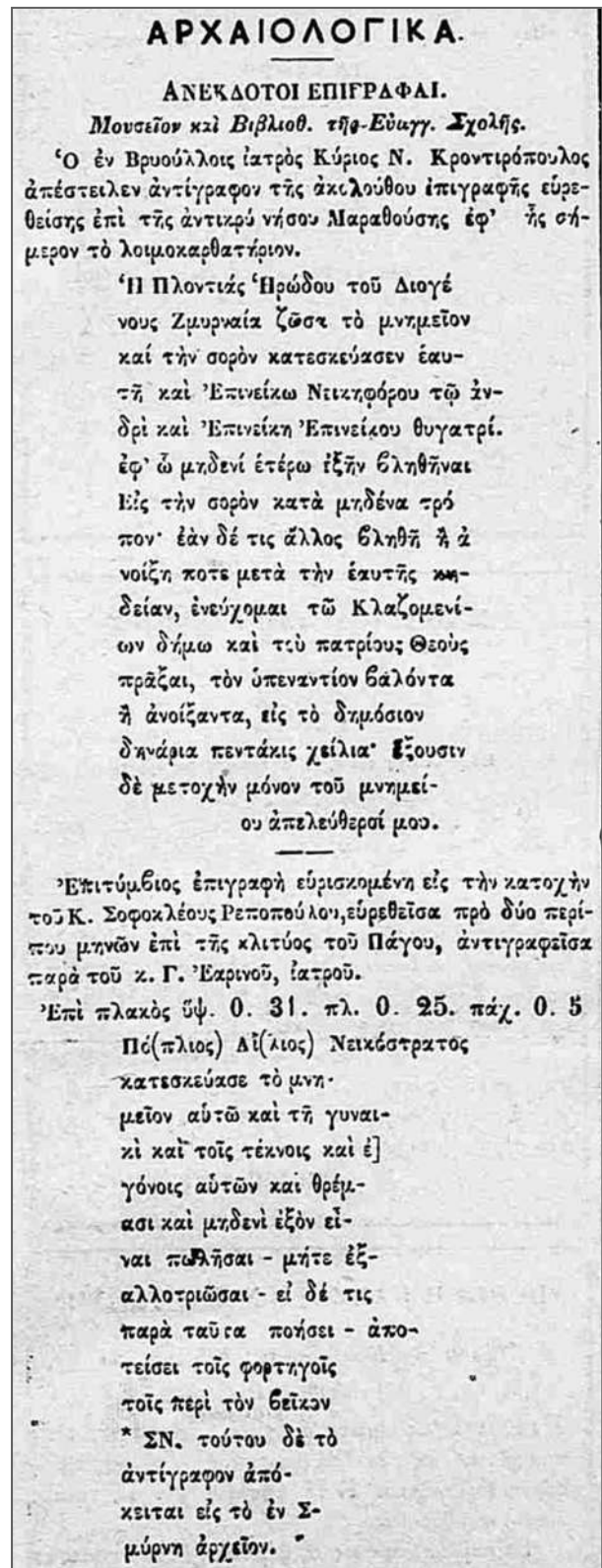
Ο αρχαιολογικός χώρος των Σάρδεων ήταν γνωστός στους φιλότατους περιηγητές του 19ου αιώνα.⁴ Αναφέρουμε εδώ ενδεικτικά τους Φ. Αρουντέλ,⁵ Τζον Φούλερ,⁶ Τσάρλς Φέλοουζ,⁷ Γ. Χάμιλτον,⁸ Νιούμπολντ,⁹ Χ. Ε. Στρίκλαντ,¹⁰ ενώ ο ταξιδιωτικός οδηγός «John Murray» ήδη από το 1840,¹¹ απευθυνόμενος στους επίδοξους ταξιδιώτες που ήθελαν να προσκυνήσουν τις Επτά Εκκλησίες της Αποκαλύψεως, περιέγραφε την αρχαία πόλη των Σάρδεων. Από τους Έλληνες του 20ού αι., πρέπει να αναφέρουμε τον Γ. Λαμπάκη, ο οποίος επισκέφθηκε την περιοχή το 1909, περιγράφοντας την ίδια εικόνα εγκατάλειψης.¹²

Ο αρχαιολογικός χώρος των Σάρδεων είναι από τους πιο εκτεταμένους της Μικράς Ασίας, με έκταση που φθάνει τα 16 τ.χλμ. περίπου.¹³ Ουσιαστικά πρόκειται για οκτώ διαφορετικούς χώρους: α) Τον ναό της Αρτέμιδος, β) την ακρόπολη, γ) την νεκρόπολη, δ) τον βόρειο Πακτωλό, ε) το ρωμαϊκό διοικητικό κέντρο, στ) τη συναγωγή, ζ) την περιοχή της Λυδιακής αγοράς και η) την περιοχή του θεάτρου. Τις ανασκαφές στις Σάρδεις ξεκίνησε πριν από τον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο το πανεπιστήμιο του Πρίνστον, με επικεφαλής τον Χάουαρντ Κρόσμπι Μπάτλερ.¹⁴ Είχε προηγηθεί (την περίοδο που εξετάζεται από το παρόν άρθρο) ο Βρετανός πρόξενος στη Σμύρνη Τζόρτζ Ντένις,¹⁵ ο οποίος ανακάλυψε κολοσσιαία κεφαλή Φαυστίνας (σήμερα στο Βρετανικό Μουσείο).¹⁶

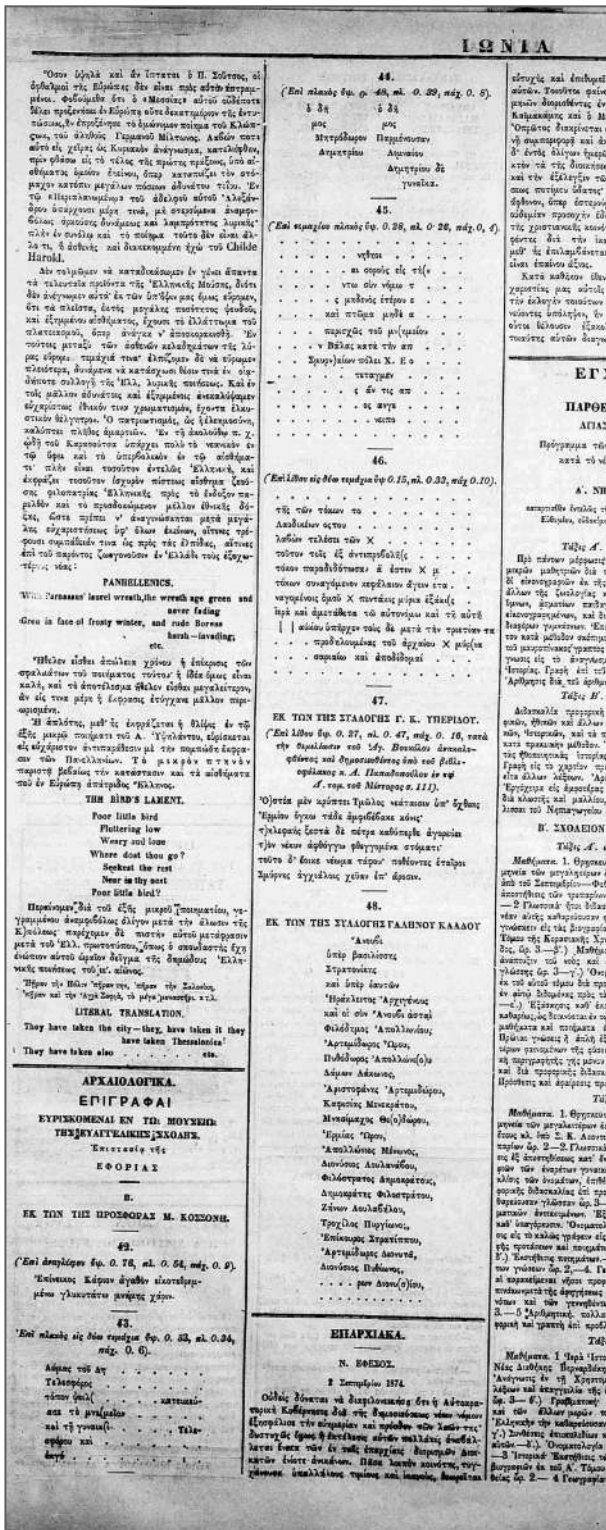
Έλληνες φιλότατοι στις Σάρδεις

Ο αρχαιολογικός χώρος των Σάρδεων ήταν γνωστός στους φιλότατους της Σμύρνης και της Αθήνας ήδη από το 1840. Το 1840, εφημερίδα της Αθήνας¹⁷ αναδημοσιεύει από τη σμυρναϊκή «Αποθήκη των Ωφελίμων Γνώσεων»¹⁸ άρθρο ανωνύμου ερευνητή, ο οποίος φαίνεται ότι γνωρίζει την ιστορία της πόλης και περιγράφει με τρόπο επιστημονικό τα σωζόμενα κτίσματα.

«Ολίγοι μόνον κίονες καί τινα ύπερηφάνου ἀρχιτεκτονικῆς κλάσματα μένουσι πρὸς μαρτύριον ταῆς ἀρχαίας μεγαλοπρεπείας τῆς. [...] Τὰ μόνα μέλη τῆς περιωνύμου τῶν Σάρδεων ἐκκλησίας εἶναι δύο Γραικοὶ δούλοι τοῦ Τούρκου μυλωνά. Μεταξὺ τῶν ἐρειπίων εἶναι τὰ λείψανα τοῦ μεγάλου ναοῦ ταῆς Κυβέλης, [...] Εἰς τὰ πέριξ ὑπάρχει ἔτι ἀνάχωμα, λογιζόμενον ὡς μνήμα τοῦ Ἀλυάττου, πατρὸς τοῦ Κροίσου. Εἶναι κῆνος γῆς ὕψους 200 πόδας ὕψηλός [...] ἔχει 3.800 Ἑλληνικῶν ποδῶν περιφέρειαν. [...] Ἡ βῆσις εἶναι τώρα μέ χῶμα σκεπασμένη, ἀλλὰ τὸ μνήμα εἰσέτι διατηρεῖ τὸ κωνικόν του

4. Δημοσιεύσεις επιγραφῶν ἀπὸ το Μουσείον τῆς Ευαγγελικῆς Σχολῆς (Ιωνία, 19/2/1875).

5. Δημοσιεύσεις επιγραφών από το Μουσείο της Ευαγγελικής Σχολής (Ιωνία, 7/9/1874).

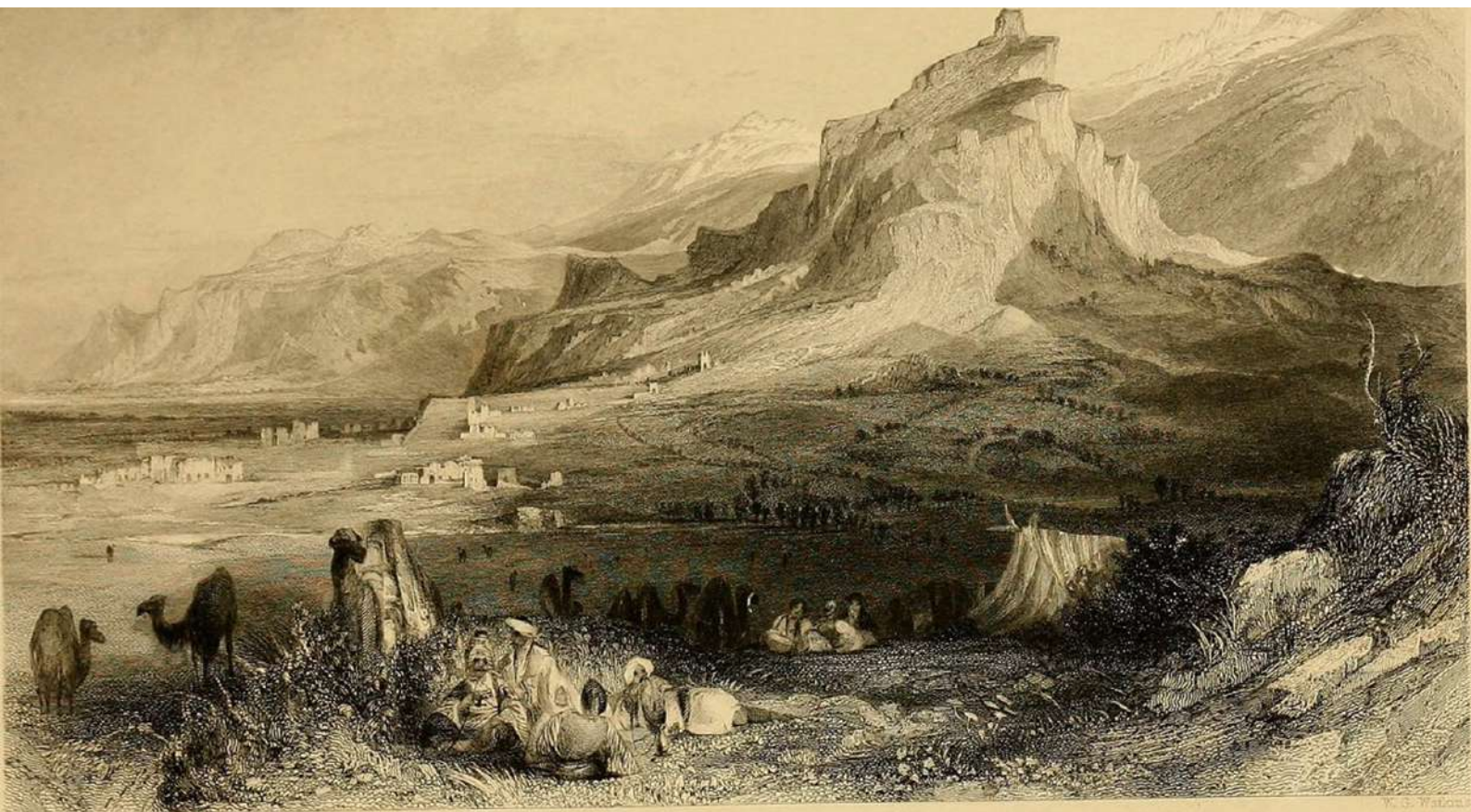
σχήμα και φαίνεται ως φυσικός γήλοφος. Και άλλα πολλά, μικρότερα όμως ανάχωματα, εύρισκονται εις την γειτονίαν. [...]». Είχε βασιστεί ο άγνωστος συγγραφέας/περιηγητής στις δημοσιεύσεις των προηγούμενων ξένων; Γνώριζε τα έργα τους ή απλώς, λόγω της εργασίας του στη Σμύρνη, κινήθηκε αυτόνομα;

Το 1854 ο Δ. Μαυροφρύδης δημοσιεύει¹⁹ άρθρο του, στο οποίο περιγράφει την περιηγησή του στις Σάρδεις τον Οκτώβριο του 1852. Ο Μαυροφρύδης γεννήθηκε στο Ανδρονίκιο της Καππαδοκίας το 1828, υπήρξε φιλόλογος στην Ευαγγελική Σχολή της Σμύρνης, συγγραφέας των έργων «Λουκιανός ο Σαμοσατεύς» (1861), «Περί της ελεγείας ή ελεγειακής ποιήσεως των Αρχαίων Ελλήνων» (1867) και «Δοκίμιον ιστορίας της ελληνικής γλώσσης» (1871), ενώ ήταν συνεργάτης των περιοδικών «Φιλίστωρ», «Πανδώρα», «Μέντωρ» (Σμύρνη). Πέθανε το 1866.

Σχεδόν συγχρόνως με τον Μαυροφρύδη, ο Θωμάς Τιμαγένης, με σειρά άρθρων στην «Αμάλθεια»,²⁰ περιγράφει την κατάσταση του «αρχαιολογικού χώρου» των Σάρδεων και το εκεί ταξίδι του τον Ιούλιο του 1853. Παρά τη μετέπειτα μεταξύ τους διαμάχη, δεν επιβεβαιώνεται ότι ο Τιμαγένης μιμήθηκε τον Μαυροφρύδη, αφού η δημοσίευση του άρθρου του Μαυροφρύδη έγινε μετά το ταξίδι του Τιμαγένη.

Ο Θωμάς Τιμαγένης εργάσθηκε ως εκπαιδευτικός στη Σμύρνη σε διάφορα σχολεία. Ήταν συνδιευθυντής το 1853 στο «Ελληνικόν Σχολείον» του Ν. Αρώνη, το 1854 ίδρυσε δικό του σχολείο κοντά στο Αγίασμα της Αγ. Αικατερίνης, το 1860 εργάσθηκε στο «Ελληνικόν Λύκειον» των αδελφών Γρηγοριάδη και το 1879 διετέλεσε καθηγητής στην Ευαγγελική Σχολή. Υπήρξε συνεργάτης του περιοδικού της Σμύρνης «Ιωνική Μέλισσα» (κυκλοφόρησε ως τον Μάιο 1852), συγγραφέας των έργων «Άγιος Τάφος» (1860) και «Πέτρος ο Τεθνεώς» (1869, το οποίο συνέγραψε από κοινού με τον ιερομόναχο Μάρκο).

Στη σειρά των άρθρων που δημοσιεύθηκαν στην ιστορική εφημερίδα της Σμύρνης «Αμάλθεια»,²¹ υπό τον τίτλο Ολίγα περί Χασαμπά και Σάρδεων, ο Τιμαγένης περιγράφει την νεόδμητη εκκλησία των Αρμενίων στον Χασαμπά, με πλήθος εντοχισημένων σπολίων προερχόμενων από τις Σάρδεις: «μετηνέχθησαν εκ των έρειπίων των Σάρδεων. Έν τῷ περιβόλῳ ταύτης τῆς ἐκκλησίας εἰσὶν έντετεχισμένα δύο πλάκες μετενεχθείσαι και αὐταί εκ Σάρδεων, και φέρουσαι άνάγλυφα διάφορα, τετριμμένα ἤδη υπό τοῦ χρόνου» και συνεχίζει το ταξίδι του «πρός ανατολάς τοῦ Χασαμπά πέντε

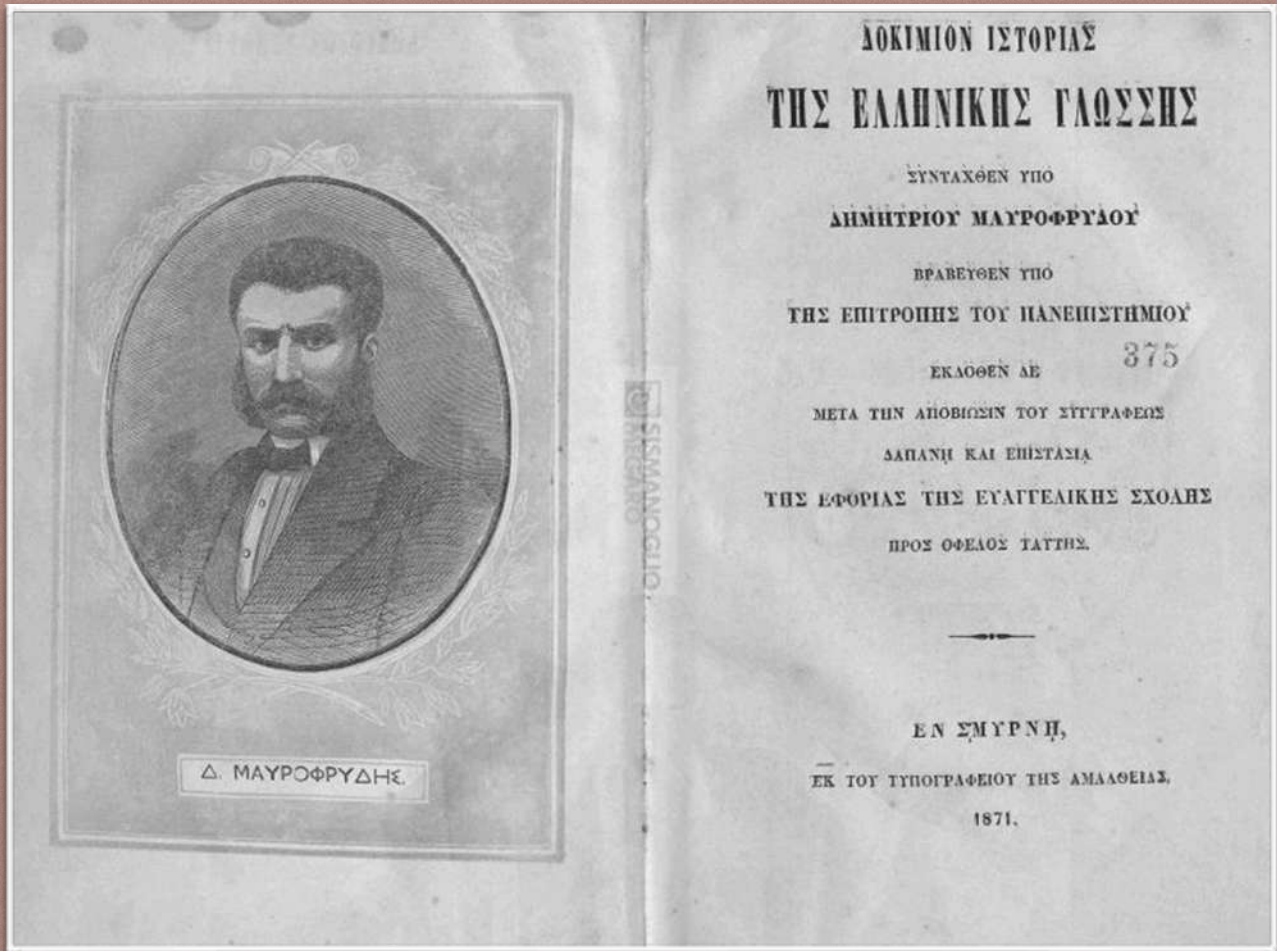
6. Η ακρόπολη των Σάρδεων, 1840 (Thomas Allom).

περίπου ώρας [όπου] κείται ἔρημος ἤδη καὶ κατηρειπωμένη ἢ πόλις τῶν Σάρδεων (Σαρτ)».

Στο επόμενο φύλλο περιγράφει το Οργαμί²² και την νεκρόπολη μεταξύ του χωριού και του Κασαμπά: «Ἐδῶ ἐρείπια, μόλις διασώζοντα ἴχνη τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν, ἐκεῖ συντρίμματα λίθων τούτων μὲν τετραγώνων, ἐκείνων δέ πολυγώνων, παρεκεῖ λείψανα κιόνων, κιονοκράνων, πλακῶν καὶ ἄλλων τοιούτων, ὀλίγον μὲν ἄξια, ἀλλ' ἱκανά τεκμήρια τῆς πάλαι ποτέ ἀξιολογότητος τῶν πόλεων, ἃς αὐτόθι χεῖρες ἀνθρώπων φιλοκάλως ἐτέκνηναν, ὁ δέ χρόνος καὶ περιστάσεις, τίς οἶδεν ὅποια καὶ πότε και πῶς, κατέβαλον, κατέστρεψαν, κατεσπόδησαν». Σημειώνει τη χρήση αρχαίου οικοδομικού υλικού σε οθωμανικά νεκροταφεία, αλλά και επιγραφές «ἀρχαιότερας ἐποχῆς²³ παρ' ὅσας ἄλλας ἐπιγραφὰς βλέπει τίς ἐν Σάρδεσι καὶ ἀλλαχοῦ». Σημειώνω προς υπεράσπιση του Τιμαγένη (βλ. σχετικά παρακάτω) ότι αναγνωρίζει πως δεν έχει γνώσεις παλαιογραφίας («περὶ τὴν παλαιογραφίαν

μείζονα ἔξιν») σε εποχή που ο καθένας μπορούσε ευκολότερα από σήμερα να δηλώσει αρχαιολόγος.

Περιηγούμενος «ἀπλήστῳ πόθῳ ὅλα σχεδόν τὰ σωζόμενα ἐρείπια» ἐφθασε στις ὄχθες του χρυσοφόρου ποταμού Πακτωλού, όπου πίστεψε ότι ἀντίκρουσε χρυσοθήρες «κρατούντες μάλιστα καὶ ἐργαλεία τινα, τὰ ὅποια ἴσως ἦσαν χρυσοθηρευτικά», οι οποίοι ὅμως, ὅπως ἀποδείχθηκε, ἀπλῶς ψάρευαν. Γράφει χαρακτηριστικά: «Τέλος πάντως ἐπλησιάσαμεν καὶ ὁ θησαυρός ἡμῖν ἦσαν ἰχθύες. Πόσον ἔκτοτε ἔχασεν ἐν τῇ ὑπολήψει ἡμῶν ὁ ἄλλοτε χρυσορρός Πακτωλός. Ἐπεστρέψαμεν, ἐννοεῖται, δυασρευσημένοι καὶ εὐρομεν τόν Κύριον Δρακόπουλον²⁴ ὑποκαγχάζοντα διὰ τὰ ὄνειρατα τῶν συντρόφων αὐτοῦ». Σημειώνουμε την ἀπολύτως σωστή ἀπό ἀρχαιολογική ἀποψη παρατήρηση του Τιμαγένη για τους λόφους που σχηματίζονταν «ἐκ τῆς καταπτώσεως οἰκοδομῶν» και φυσικά μία ἀκόμα ονειροπόληση του: «Ὅποια ἐν τῷ κόσμῳ

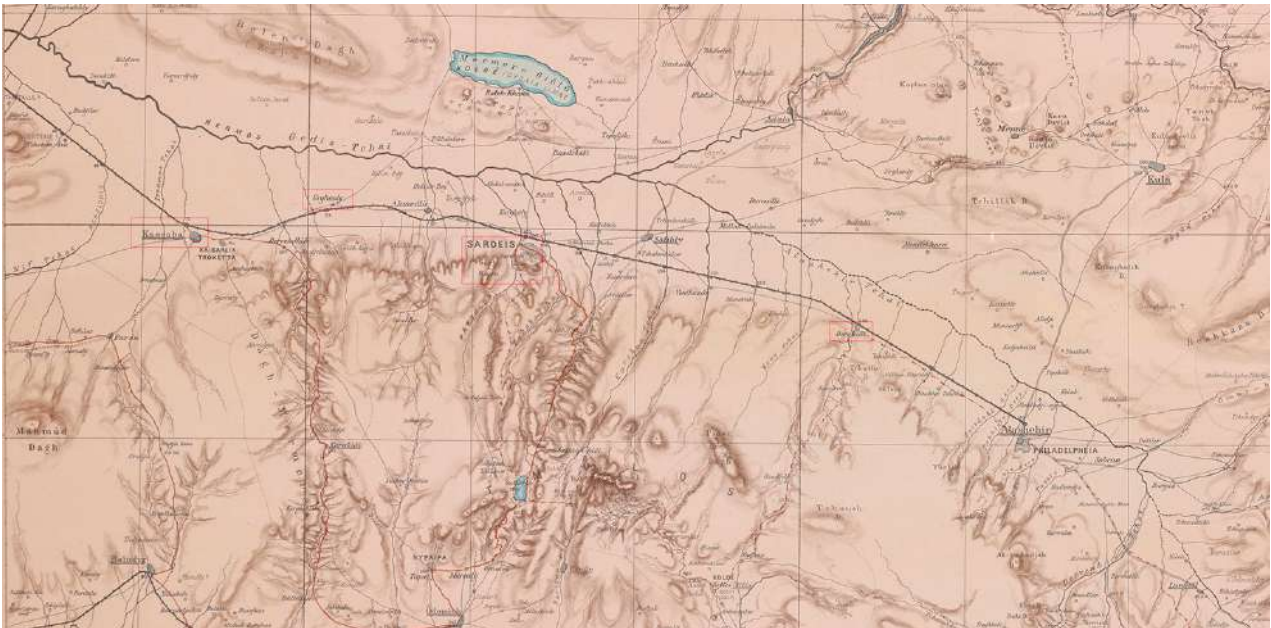
8. Ο Δ. Μαυροφρύδης και το εξώφυλλο του βιβλίου του Δοκίμιον Ιστορίας της Ελληνικής Γλώσσης.

ματαιότης! Άλλοτε έν τή αύτῃ ἴσως θέσει άνεγή-
γερο παλάτιον υπερήφανον, και σήμερα μεταβλη-
θέν εις σωρόν πετρών και χωμάτων φέρει καπνών
φυτεϊαν» [τέλος β'μέρους].

Αξιζει να προσθέσουμε ότι σε χάρτη του
Γερμανού Κίπερτ (1890, εικ. 9] σημειώνεται ο
ποταμός Tabak Tchai («των καπνών»), παράλληλος
του Πακτωλού, παραπόταμος του Έρμου.

Συνεχίζοντας την περιηγησή του ο Τιμαγένης
περιγράφει τη συνάντησή του με τον κυρ Αδάμ και
τη στιχομυθία τους για τα κτήρια «άπ' τό γκαιρό
ντώ παλιώ ναθρώπωνε»: «Τά σωζόμενα τής πόλεως
τείχη μόλις ως δύο μικραί διστηκύϊαι καλύβαι φαί-
νονται μακρόθεν και πριν ἤ έπιχειρήσωμεν τήν

ανάβασιν έπρεπε να πληροφορηθώμεν, όπόθεν
ήτο και δυνατή και εύκολος. [...] Έν τή άπορίᾳ
έκείνη εύρομεν όμογενή τινα, μικρόν εκεί πού
έχοντα έργαστήριον. [...] Ό νέος ούτος φίλος
ώνομάζετο και Αδάμ, και έν τῷ Αδάμ τουτῶ
συνεκεντρώθησαν ήμῶν άπασαι αι έλπίδες. [...] –
Πού είναι, κύρ Αδάμ, κτήρια άλλα έδώ παλαιά;- Νά
σχιά πάνου σχιά κει, deecha!- Και τι λέγουν, κύρ
Αδάμ, ότι είναι εκείνο το κτήριο;- Άμ' ξέρω κ' έγώ
τι λέουνε; Λέουνε πώς ει'ν' άπ' τό γκαιρό ντώ παλιώ
ναθρώπωνε- Ας ή'ναι , κύρ Αδάμ. Και πόθεν
ήμπορούμεν ν' αναβώμεν σχιά πάνου κει- Από σχιά
κει μπορεΐτε. [...]

9. Χάρτης (λεπτομέρεια) του Γερμανού γεωγράφου Κίπερτ, κλίμακα 1:250.000, 1890. Διακρίνονται ο Κασαμπάς (Kassaba), το Οργαμλί (Urghanly), οι Σάρδεις (Sardeis/ Sartkioi/ Sart Kaya), ο ποταμός Πακτωλός (Paktolos), ο ποταμός Tabak Tchai και το Derekiói.

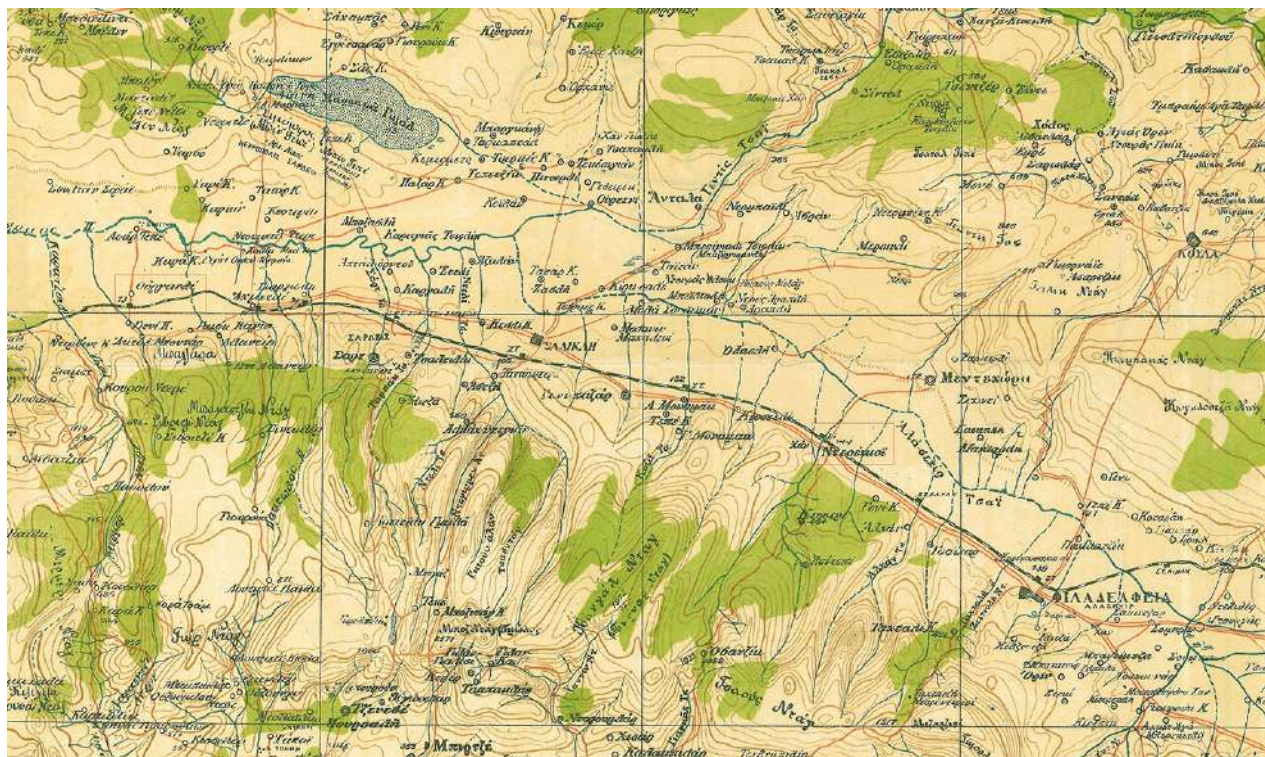
Προσπερνώντας τις αντιρρήσεις των συνοδοιπόρων του («Και τι θέλομεν ἰδεῖ, παρά πέτρας;») ο Τιμαγένης με κόστος πέντε γροσίων και με τη συνοδεία του ντόπιου Δημήτρη («Ὁ Κυρ Δημήτρις ἐγνώριζε καλῶς τὰ μέρη ἐκεῖνα, διότι ὡς μοι ἐβεβαίωσε πολλάκις αὐτός ὠδήγησε περιηγητάς²⁶ καί τῷ ὄντι μοί ἔδειχνε πολλαχοῦ πολλά περιέργα καί πολλάς ἐπιγραφάς ἐπί διαφόρων λίθων. Καί δέν θέλω λησμονῆσαι τοῦ χωρικοῦ ἐκείνου καί τήν φιλομάθειαν, καί τήν περιέργειαν») περιηγήθηκε ἐπίπεδος και ἀνακάλυψε τάφους με τοιχογραφίες: «δύο ὑπόγειους κευθμύνας²⁷ (Μαγαράδες²⁸) εἰς τόν ἕνα τῶν ὁποίων διατηρεῖται ἐπί τῆς ὀροφῆς μέρος τι βαφῆς. [...]». Ὡς γλωσσικό σχόλιο αξίζει να σημειωθεῖ ὅτι ὁ ἀρχαιολάτρης Τιμαγένης σημειώνει τους τάφους με τὸ ἀρχαῖο «κευθμῶν», ἀλλὰ ἐπειδὴ προφανῶς κανεὶς ἀπὸ τους Σμυρναῖους ἀναγνώστες τῆς «Ἀμάθειας» δὲν θα τὸ καταλάβαινε, παραθέτει και τὸ ἐξελληνισμένο «μαγαράδες»...

Στὸ ἐπόμενο φύλλο δημοσιεύει ἐπιγραφή που εἶχε ἤδη ἐκδοθεῖ ἀπὸ τον Δ. Μαυροφρύδη («Πανδώρα», ο.π. / βλ. σχετικὰ παρακάτω), γεγονός που θα πυροδοτήσῃ μια πολὺ ἐνδιαφέρουσα διαμάχη ἀνάμεσα στους δύο ἀνδρες.

Στὸ τέλος του τέταρτου μέρους τῆς δημοσίευσής του, ὁ Τιμαγένης περιγράφει μία ἐπιγραφή και ἀναφέρει τα ἐξῆς (εἰκ. 2): «παρετήρησα πλάκα

ἐντετειχισμένη, σώζουσαν χαράγματα πῖνα [...] μετὰ σπουδῆς ἐκκαθάρισα αὐτήν, καί μετὰ χαρᾶς πολλῆς εὐρον σῶαν και ἀκέραιαν καί εὐἀνάγνωστον ἐπιγραφήν, τήν ὁποίαν τολμῶ ν' ἀποφανθῶ ὅτι ἴσως οὐδεὶς ἄλλος πρό ἐμοῦ οὐτ' ἀνέγνωσεν, οὔτε εἶδεν. Ἀπόδειξις ἔστω, ὅτι ἡ ἐπιγραφή αὕτη, κεκρυμμένη ὀπίσω δενδρουλλίου, ἔφερε παχείαν σινδόνην ἐφ' ἑαυτῆς φυκοειδοῦς ὕλης, τήν ὁποίαν ἄλλοτε, ἀπὸ πολλῶν τουλάχιστον χρόνων χεῖρ ἀνθρώπινην δέν ἐκκαθάρισεν [...]».

Ὁ Τιμαγένης περιγράφει ἐπίσης μια λαθρανασκαφή, ὅπως θα λέγαμε σήμερα, ὁμως με ἕναν τελείως διαφορετικὸ τρόπο: «ὑπερμεγέθεις στήλαι ἐκ τεσσάρων λίθων μαρμαρίνων ραβδωτῶς σηνηρομοσμένα ἐκάστη, σώζουσαι καί τὰ κιονόκρανα ρυθμοῦ καθαρῶς Ἴωνικοῦ. [...] Περί τήν βάσιν τῆς μίας τούτων ὑπάρχει ὄρυγμα ἰκανῶς βαθύ, γενομένης τῆς ἐκσκαφῆς ταύτης ὑπ' ἀνδρῶν ἐπιστημόνων, διά νά πληροφορηθῶσιν ἴσως μέχρι τίνος διήκει ὑπὸ τήν γῆν ἐκάστης ἡ βάσις ἢ κατὰ πόσον ἐκάστη εἶναι κεχωσμένη ὑπὸ τοῦ χρόνου [...]». Νομίζουμε ὅτι θα συμφωνήσῃ κάποιος μαζί του. Πρόκειται για μια ἐποχή κατὰ τὴν ὁποία δὲν ὑπάρχουν ὅρια μετὰξὺ λαθρανασκαφῆς, ἀνασκαφῆς ἢ ἀκόμη και καταστροφῆς των ἀρχαιοτήτων. Ἔτσι, για τον Τιμαγένη ἢ θα ἦταν «ἐπιστήμονες» ὅσοι ἐσκαβαν για να βροῦν τὴ βάση των κίωνων ἢ

10. Χάρτης (λεπτομέρεια) της περιοχής Φιλαδέλφειας (Χαρτογραφική Υπηρεσία Στρατού, κλίμακα, 1:250.000, περίπου 1920 - Συλλογή Π. Μεχτίδη). Διακρίνονται το Ουρργανλί, οι Σάρδεις (Σάρτ), οι ποταμοί Πακτωλός και Ταμπακί, το Ντερεκίοϊ.

διαφορετικά θα ήταν ακόλουθοι κάποιου «Βέιδων»(;), ο οποίος «μετέφερεν αὐτάς εἰς τμήματα ἐν Μαγνησίᾳ πρὸς καλλωπισμὸν τοῦ παλατιῦ, ὅπερ αὐτόθι ὑπόδομήσατο». Φυσικά δεν χρειάζεται να αναρωτηθούμε αν η έκκληση του Τιμαγένη - «[...] ἐλπίζομεν ὅμως ὅτι ἡ Σ. [Σεβαστή] Κυβέρνησις δέν θέλει συγχωρήσει εἰς οὐδένα τήν σύλησιν τούτων ἀτιμωρητί [...]» - είχε κάποιο αποτέλεσμα. Στο ίδιο πλαίσιο κινήθηκε και ο γιατρός του Κασσαμπά Βράσκος, ο οποίος αγόρασε μαρμαρινή λάρνακα «τὴν ὅποιαν ὅμως δέν ἀπεκόμισεν ἐκεῖθεν εἰσέτι, διὰ τὸ πολυδάπανον ἴσως ταῆς μετακομίσεως», ενώ σημειώνει ο Τιμαγένης ότι, κατά τη μεταφορά από τους Αρμενίους του Κασσαμπά αρχαίου λίθου για το κτίσιμο της εκεί εκκλησίας τους, τον «ἔσπασαν ἀπροσέκτως, καί οὕτως ἐγκατέλιπον αὐτόν ὡς ἄχρηστον».

Η διαμάχη Τιμαγένη-Μαυροφρύδη

Η επίσκεψη αυτή του Τιμαγένη πυροδότησε μία διαμάχη μέσω επιστολών-άρθρων με τον Δ. Ι. Μαυροφρύδη. Παραθέτουμε κάποια αποσπάσματα των επιστολών για να φανεί το πάθος με το οποίο

αντιμετώπιζαν την «επιστήμη» τους οι φιλόδοξοι της εποχής καθώς και τις βαρειές εκφράσεις που χρησιμοποιούσαν για να καταλογίσουν στον «αντίπαλο» τους μικρό ή μεγάλο λάθος κατά την ανάγνωση μιας αρχαίας επιγραφής. Θεωρούμε ότι εδώ δεν έχει τόση σημασία να κρίνουμε ποιος είχε δίκιο ή άδικο, άλλωστε πρόκειται για διαμάχη σχετικά με μια από τις χιλιάδες επιγραφές της Μικράς Ασίας.

Τον «πόλεμο» ξεκίνησε ο Τιμαγένης με άρθρα του στην «Αμάθεια». Συγκεκριμένα (στο φύλλο της 16/4/1854) γράφει σχετικά με το λάθος του Μαυροφρύδη: «[...] Ἐν δέ τῷ ΣΤΔ· φυλλαδίῳ ταῆς Πανδύρας (Φεβρ. 1854) ἀνέγνωσα τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην [...] ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἐλλογίμου Κυρίου Δ.Ι. Μαυροφρύδου μετὰ πινος κριτικῆς καὶ φιλολογικῆς ἐπιστάσις [...] χωρὶς ὁ ἴδιος νά ἰδῆ αὐτὴν ἐν τῷ πρωτότυπῳ. [...] Ἐκδίδωμι αὐτὴν, ὡς ὑπάρχει. [...] Μόνον δέ βέβαιον περὶ ταύτης ὑπάρχει ὅτι εἶναι πιστῶς ἀνεγγραμμένη, ὅτι δέν εἶναι δίστιχος ἀλλὰ τετράστιχος, καὶ ὅτι τὸ ἥμισυ καὶ τῆς πλακῆος καὶ τῆς ἐπιγραφῆς ἔλλείπει [...]».

Ο Μαυροφρύδης σπεύδει αμέσως να απαντήσει τόσο για το λάθος του στη δημοσίευση της επιγρα-

φής, όσο και για το λάθος του Τιμαγένη στη δημοσίευση της δικής του επιγραφής. Με την απάντησή του ο Μαυροφρύδης, που δημοσιεύθηκε στην «Πανδώρα» (15/6/1854, φύλλο 102, σελ. 134-5), αποδέχεται το λάθος του («*τοῦ ἀκουσίου ἡμῶν ἐκείνου σφάλματος*»), αλλά περνάει στην αντεπίθεση κατηγορώντας τον Τιμαγένη για τη γραφή Χασαμπάς (αντί για Κασσαμπάς) και για την επανέκδοση της ήδη εκδοθείσας από αυτόν επιγραφή στο ιδί φύλλο της «Πανδώρας» και στο Corpus Inscriptionum Graecarum (3946) (εικ. 3). Οι εκφράσεις του Μαυροφρύδη είναι χαρακτηριστικές της εποχής: «*οὐκ εἶδα, τι παθῶν, διαστρέφων καὶ κιβδηλεύων [...] φέρεται μετὰ πάθους τινός καὶ κατ' ἐμοῦ καὶ κατὰ τοῦ φίλου μου*», «*τέττηται ἐν τῇ εὐρέσει αὐτοῦ, εἰ μὴ θεόγυμνος, τουλάχιστον θεόληπτος ἡλασκόμενος*», «*ὑπερεμπεπλησμένος καὶ ὑπέρκορος*», «*Ἡ ἔκδοσις τῆς ἐπιγραφῆς ἐκείνης ἐν τῇ Πανδώρᾳ, εἰ μὴδὲν ἄλλο κατώρθωσε, τουλάχιστον ἐξύπνισεν αὐτόν ἀπὸ τοῦ ληθάργου καὶ ἠνάγκασε νὰ τὴν ἐκδώσῃ ἀκριβέστερον*», «*ἀπὸ*

ἀπάτης εἰς ἀπάτην παρενέπεσε», «*εὐφυστάτη, τῇ ἀληθείᾳ εἶναι καὶ ἡ τοῦ ἀγορανόμου εἰς Ναῖπην μεταμόρφωσις*». Η επιστολή του Μαυροφρύδη κλείνει με «φιλικές παρατηρήσεις» προς τον Τιμαγένη: «*ὅταν τοῦ λοιποῦ εὐρόντες πού ἐπιγραφὴν τινα μέλλητε ἐκδοῦναι, καλὸν εἶναι νὰ ἐρευνήσετε πρότερον, μήπως εἶναι ἐκδιδόμενη*», «*ν' ἀντιγράψετε καὶ ἐκδίδητε τὰς ἐπιγραφάς, ὅσον τὸ δυνατόν, πιστῶς μετὰ τῶν ἰδίων αὐτῶν χαρακτήρων, μὴ ἀναμιγνύοντες χαρακτήρας ἀρχαιοτέρους μετὰ νεωτέρων, μήτε ἐκδίδοντες ἀρχαιοτέρας ἐπιγραφάς διὰ νεωτέρων χαρακτήρων καὶ τάνάπαλιν*» και την προτροπή: «*Οὕτω, νομίζω, δύναταί τις ἐκδιδόναι ἐπιγραφάς, καὶ οὐχὶ παίζων*».

Η ανταπάντηση του Τιμαγένη δεν άργησε βέβαια να έλθει και ήταν ακόμα πιο αναλυτική και εξαντλητική με άρθρο σε συνέχειες («Αμάλθεια», 9/7 και 16/7/1854, φύλλα 803 και 804). Πρέπει να σημειώσουμε ότι, όπως φαίνεται από τη μεταξύ των δύο ανδρών «αλληλογραφία», οι λόγιοι της εποχής ανέμεναν με αγωνία τις νέες φιλολογικές

11. Η ακρόπολη των Σάρδεων από τα δυτικά (H. Crane, Some Archaeological Notes on Turkish Sardis Muqarnas, 4, 1987, σελ. 44 - αρχείο ανασκαφής Σάρδεων).

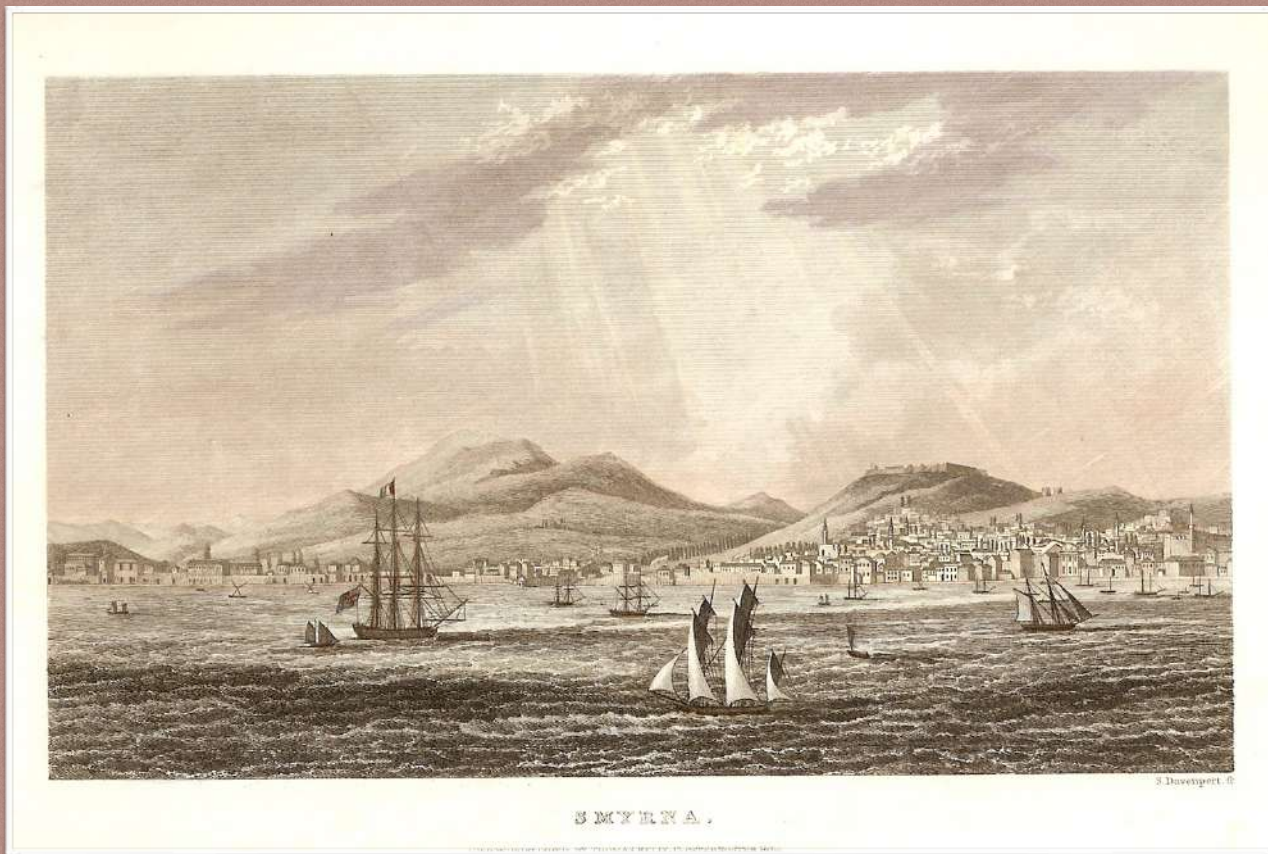
εκδόσεις και έσπευδαν αμέσως να απαντήσουν στους συναδέλφους τους. Με δεδομένο ότι το φύλλο της «Πανδώρας» εκδόθηκε στην Αθήνα στις 15 Ιουνίου και ο Τιμαγένης απάντησε στην «Αμάλθεια» στις 9 και 17 Ιουλίου, συμπεραίνεται ότι προφανώς απάντησε αμέσως μόλις έλαβε το αντίτυπο της «Πανδώρας».

Αρχίζει, λοιπόν, ο Τιμαγένης ειρωνικά γράφοντας για «εύφυεῖς τινες παρατηρήσεις», για ύβρεις και ότι επιθυμεί «τοῖς ὁμοίοις ἐφέιται ἀσχημονεῖν». Δικαιολογείται για την άγνοιά του σχετικά με το

Corpus Inscriptionum Graecorum, επειδή δεν υπήρχε αντίτυπο στη Σμύρνη και επαναλαμβάνει τη φράση του «τάς ἐπιγραφάς ταύτας εἶναι ἀδύνατον νά μὴν ὑποθέσῃ τις ὅτι πολλοί καί ἄλλοι πρό ἐμοῦ εἶδον, ἴσως δέ καί ἐπιμελέστερον ἐξέδωκαν» κατηγορώντας το Μαυροφρύδη ότι χρησιμοποιούσε «πρισματικούς ὀφθαλμούς», «ὅτι ἀνέγνωσε τήν διατριβήν ἡμῶν ὑπό τό πρίσμα τῆς συναρπαγῆς καί τῆς ἀλαζονείας», «ἐσυκοφάντησε, διέστρεψε τήν ἀλήθειαν καί πολλαχοῦ δέ καί ἐμωρολόγησεν ἄρρητ' ἀθέμιτα» και «ἡμεῖς ἀναθέσαμεν τήν κρίσιν

12. Ανασκαφή του οθωμανικού στρώματος των Σάρδεων. Στο κάτω μέρος οικίες οθωμανικής περιόδου (H. Crane, *Some Archaeological Notes on Turkish Sardis Muqarnas*, 4, 1987, σελ. 47 - αρχείο ανασκαφής Σάρδεων).

13. Σμύρνη. Άποψη από τη θάλασσα (Kelly's New and Universal English Dictionary, 1843 - Συλλογή Π. Μεχτίδη).

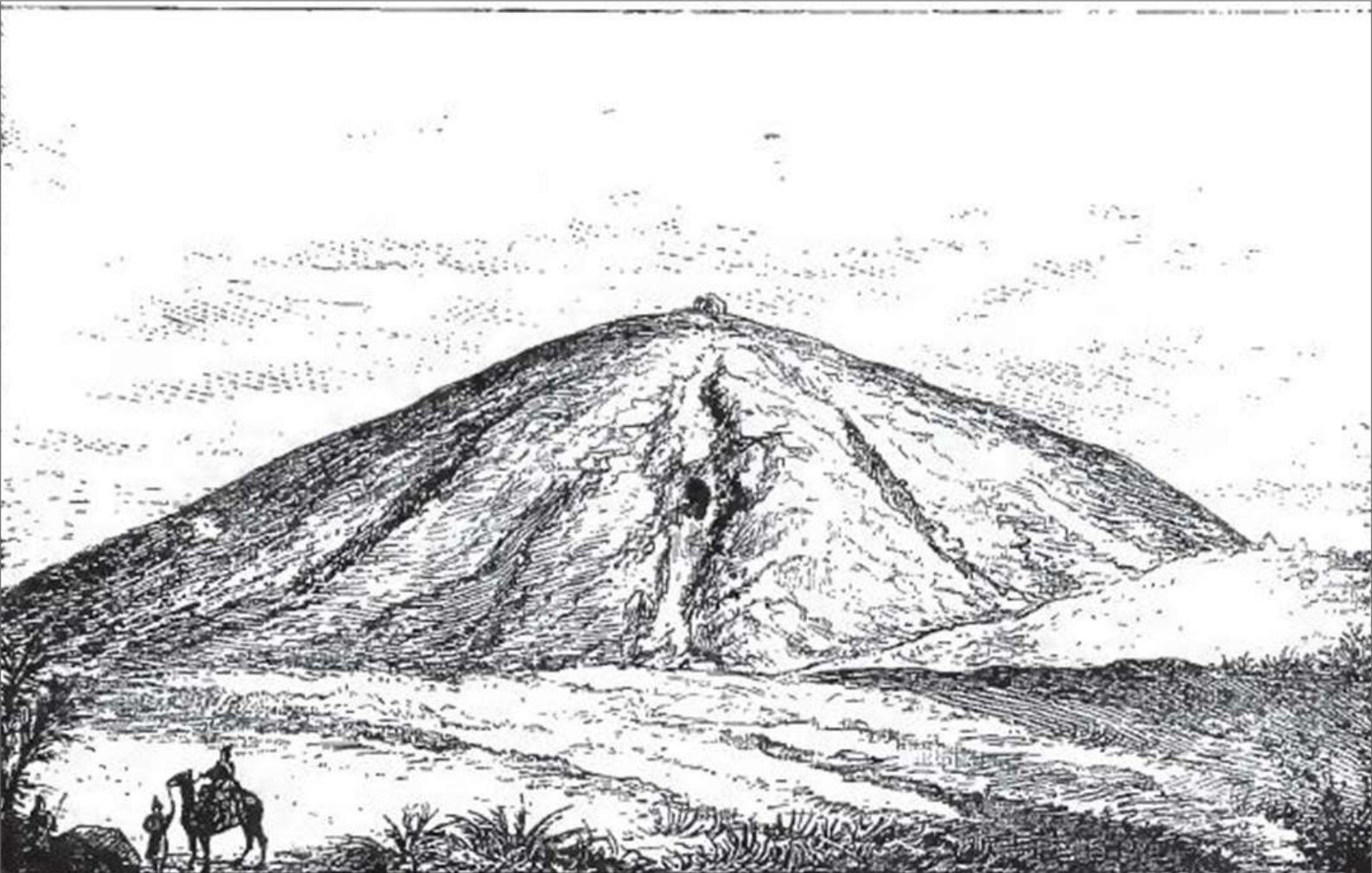
είς τούς έξ έπαγγέλματος άρχαιολογούντας», «ήμείς ούδ' άρχαιολογίαν έπιχειρήσαντες νά διδάξωμεν, ούδέ φυτικές έπιστήμας». Παρά την οργή του, επισημαίνει ότι δεν είναι αρχαιολόγος ούτε θέλει να υποδυθεί τον αρχαιολόγο.

Κλείνει με επίσης σκληρές και ειρωνικές εκφράσεις προς τον συνάδελφό του: «Καί αν, καταδέχησαι από του ύψους τών Αθηνών νά τείνης καί αύθις τήν χείρα σου προς ήμάς τούς ταπεινούς τής Σμύρνης γραμματοδιδασκάλους, δεχόμεθα αύτήν, αλλά χωρίς ύβρεων. Έλπίζω ότι ή δημοκρατούμενη πολιτεία τών γραμμάτων δέχεται τήν ψήφον καί του μικροτέρου πολίτου».

Το παράπονο του Τιμαγένη για την προσβολή του Μαυροφρύδη «πρός ήμάς τούς ταπεινούς τής Σμύρνης γραμματοδιδασκάλους» φαίνεται αναμε-

νόμενο σε μία περίοδο κατά την οποία οι γραμματοδιδάσκαλοι της πόλης άρχιζαν δειλά δειλά τις αρχαιολογικές περιηγήσεις. Βέβαια προκαλούν ιδιαίτερο ενδιαφέρον τόσο οι «βαρειές» εκφράσεις μεταξύ λογίων του 19ου αιώνα, όσο και οι αρχαιολογικές διαφωνίες που θυμίζουν τις, περισσότερο κόσμιες σήμερα, παρατηρήσεις και κριτικές σε αρχαιολογικά ή ιστορικά συνέδρια.

Ωστόσο είναι σίγουρο ότι οι φιλόναρχοι λόγιοι του 19ου αιώνα έδειχναν ανυπέρβλητο πάθος και ενθουσιασμό στην αρχαιολογική έρευνα, την υπεράσπιση των απόψεών τους και τη διατύπωση των θεωριών τους, και μάλιστα σε εποχή που η επίσκεψη και μόνο από τη Σμύρνη στις Σάρδεις απαιτούσε κόπο και χρήματα, ενώ ήταν ιδιαίτερως επικίνδυνη. Πιστεύουμε, λοιπόν, ότι δεν πρέπει

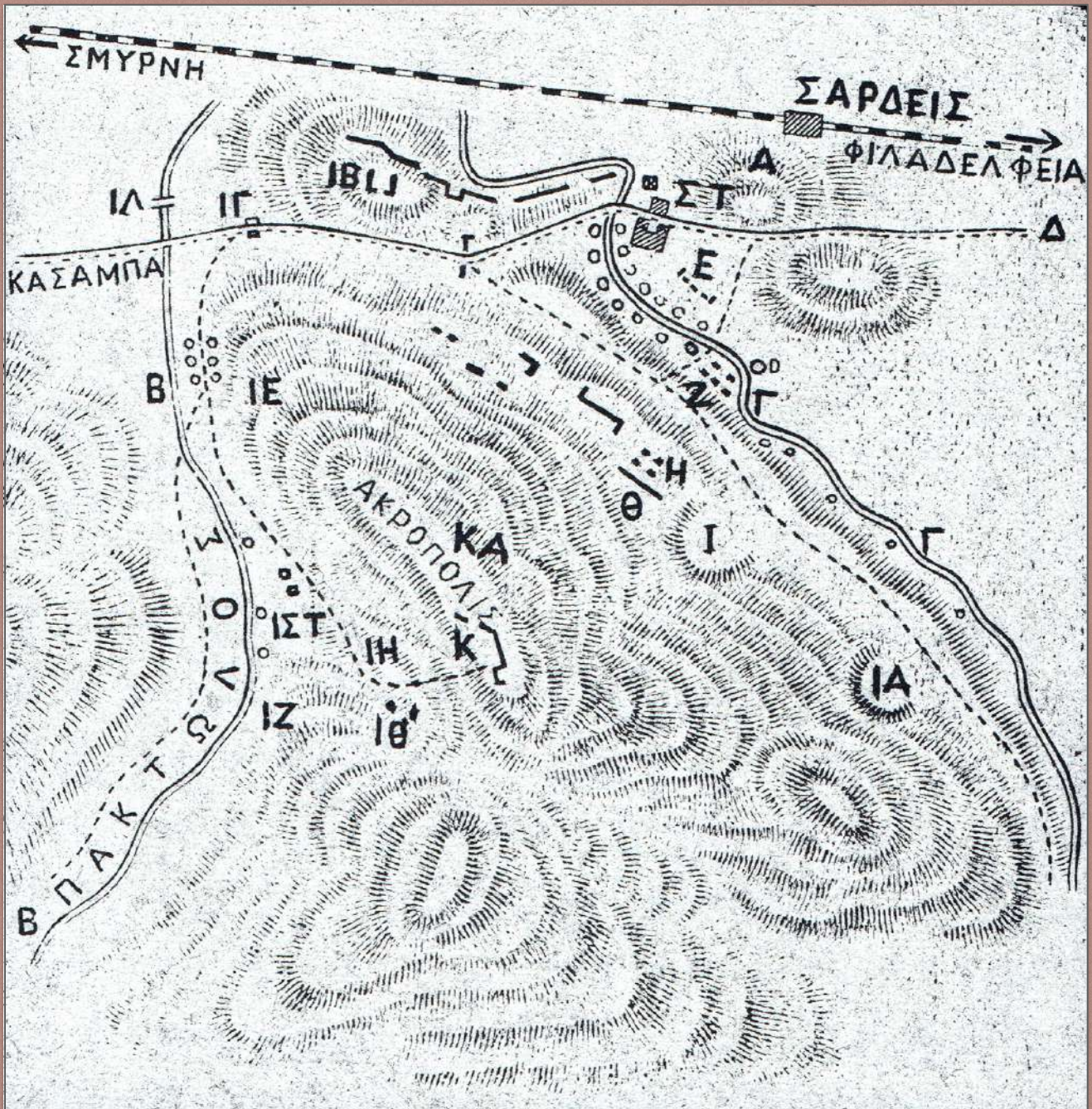
14. Ο τύμβος του Αλυάττη (Georges Perrot and Charles Chipiez, *History of Art in Phrygia, Lydia, Caria, and Lycia*, 1892, σελ. 261 / συλλογή Π. Μεχτίδη).

κάποιος, υιοθετώντας την πολεμική του Μαυροφρύδη, να σταθεί σε ενδεχόμενα λάθη και σε παραλείψεις στις δημοσιεύσεις του Τιμαγένη. Ίσως είναι καλύτερα να θαυμάσει απλώς τους «πιονέ-ρους» της σμυρναϊκής αρχαιολογίας. Από την άλλη, μάλλον δεν πρέπει να πάρει κανείς το μέρος του Τιμαγένη, μια και ο Μαυροφρύδης ήταν αυτός που έσπευσε να ανακοινώσει την επίμαχη επιγραφή στο αθηναϊκό κοινό.

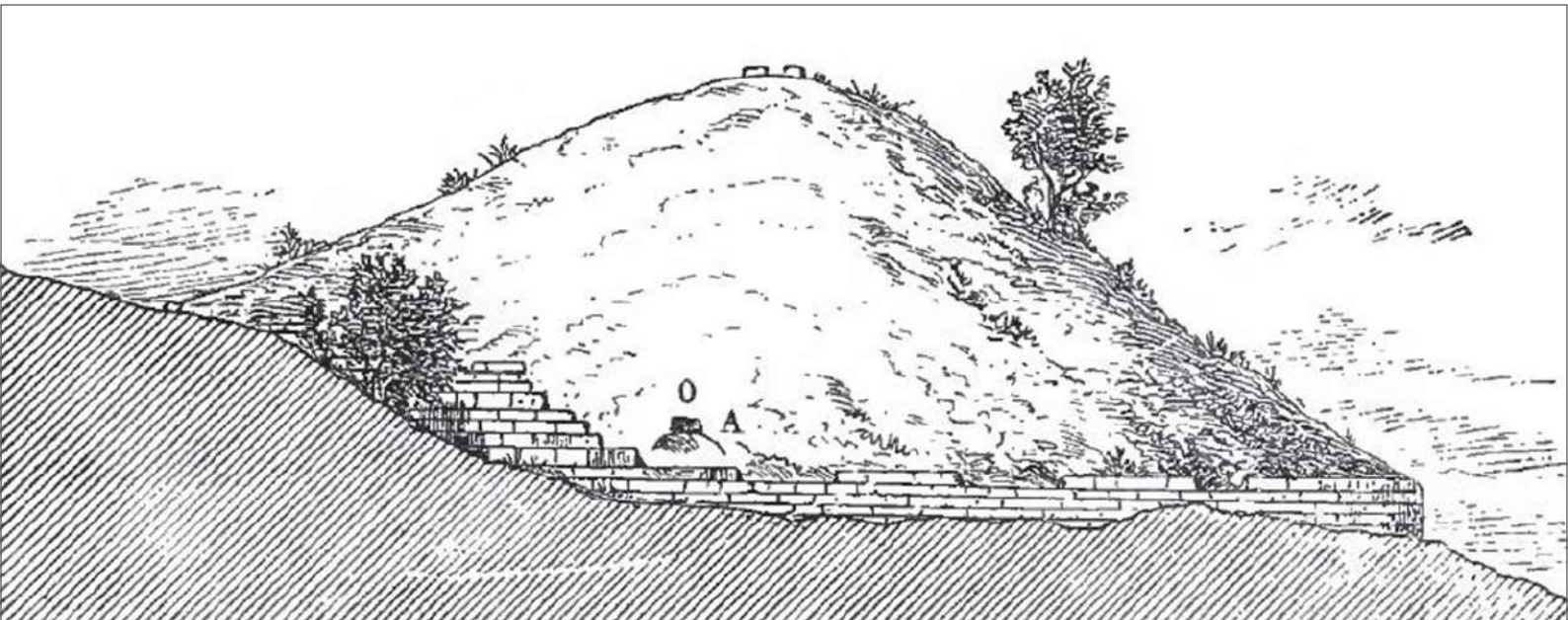
Στεκόμαστε μόνο στη δεύτερη ίσως παρουσίαση των Σάρδεων, στο αναγνωστικό κοινό της Σμύρνης, ο Μαυροφρύδης ουσιαστικά εγκαλεί τον Τιμαγένη κυρίως για τη λανθασμένη δημοσίευση μιας ήδη δημοσιευμένης επιγραφής.

Είτε πρόκειται για φθόνο, είτε για άτυπο ανταγωνισμό άσπονδων εχθρών, είτε γιατί απλώς

κάθε λόγιος της Σμύρνης επιδίωκε να έχει εκείνος τη μοναδική «ορθή» άποψη και να είναι εκείνος που είχε «αναγνώσει» ορθά τις αρχαιότητες των Σάρδεων, σε κάθε περίπτωση είναι φανερό ότι πίσω από τις αντιπαραθέσεις σοβούν προσωπικές αντιπάθειες, όπως πρέπει να συνέβη στην περίπτωση των δύο λογίων που αναφέρθηκαν: έζησαν και συνυπηρέτησαν σε σχολεία της Σμύρνης, υπήρξαν (το 1854) καθηγητές σε «ανταγωνιστικά» σχολεία, ενώ ο Τιμαγένης είχε ιδρύσει δικό του σχολείο. Πίσω, λοιπόν, από τις επιστημονικές διαφορές, «δρούσαν» προσωπικά πάθη που τροφοδοτούσαν πλήθος από γνωστά λιβελογραφήματα και άλλες συγκρούσεις λογίων. Επί παραδείγματι, ο Τιμαγένης εξέδωσε το 1856 τον λίβελο «*Λαιλιομάσιξ ἢ ὁ ἀφιλόλογος καὶ ὑβριστής Χ. Λαίλιος, γυμνασιάρχης*

16. Τοπογραφικό των Σάρδεων (Γ. Λαμπάκης, Οι Επτά Αστέρες της Αποκαλύψεως, 1909, σελ. 348, εικ. 167): Α. Σιδηροδρομικός σταθμός, Β. Πακτωλός, Γ. παραπόταμος του Πακτωλού, Δ. αρχαία οδός καρβανιών, Ε. «Ρωμαϊκής εποχής οικοδόμημα, μεταβληθέν εις Χριστιανικόν Ναόν της Θεοτόκου», ΣΤ. Μικροί οικίσκοι και παντοπωλείο, Ζ. Ερείπια ναού Ιωάννου Θεολόγου, Η. Πύλη φρουρίου, Θ. Στάδιο, Ι. Θέατρο, ΙΑ. Ωδείο, ΙΒ. Αρχαία τείχη, ΙΓ. Λείψανα πύργου, ΙΔ. Πεσσός γέφυρας Πακτωλού, ΙΕ. «Πτωχοί οικίσκοι και καλύβαι παμπτώχων Οθωμανών, επί της δεξιιάς όχθης του συνδένδρου Πακτωλού» (βλ. εικόνα 12), ΙΣΤ. Ναός «Κυβέλης», ΙΖ. «Πάμπτωχοι καλύβαι Οθωμανών» (βλ. εικόνα 12), ΙΗ. Οδός προς Ακρόπολη, ΙΘ. Οδός προς χρυσορρυχεία Κροΐσου, Κ. Είσοδος Ακρόπολης, ΚΑ. Το ψηλότερο σημείο της Ακρόπολης.

15. Γενική άποψη τύμβου στις Σάρδεις. Ο τύμβος του Αλυάττη (Georges Perrot and Charles Chipiez, *History of Art in Phrygia, Lydia, Caria, and Lycia*, 1982, σ. 274 - συλλογή Π. Μεχτίδη).

έν Σμύρνη», στον οποίο απάντησε ο Λάιλιος την ίδια χρονιά, με το αναλόγου ύφους φυλλάδιο «Θωμάς μαστιγοφόρος ἦτοι ὁ ἀναιδής καί φθονερός γραμματοκάπηλος Θωμάς Τιμαγένης».

Η ανάλυση των κειμένων αυτών εκτείνεται πέρα από τους σκοπούς του παρόντος άρθρου! Εντούτοις είναι βέβαιο ότι η αποδελτίωση των φιλολογικών περιοδικών της Αθήνας και των εφημερίδων της Σμύρνης μπορεί να φέρει στο φως πλήθος ανάλογων ιστοριών και δεκάδες δημοσιεύσεις επιγραφών από λογίους της Μικράς Ασίας. Θα ήταν ενδιαφέρον να διαπιστωθεί ποιες από αυτές είναι δημοσιευμένες στα γνωστά *Corpus* της επιγραφικής και ποιες παραμένουν ακόμη άγνωστες στην επιγραφική βιβλιογραφία της Μικράς Ασίας.

Κλείνουμε με τον κατάλογο 27 Μικρασιατών (βλ. σελ. 256), οι οποίοι δημοσίευσαν επιγραφές σε εφημερίδες και περιοδικά της Σμύρνης, ως μία πρώτη προσέγγιση της έρευνάς μας για την αρχαιοφιλία²⁸ στην περιοχή.

Σημειώνουμε ότι, εκτός από τη Σμύρνη, λογίους που δημοσίευσαν επιγραφές εντοπίσαμε επίσης στη Φιλαδέλφεια, τη Ν. Φώκαια, τα Κούλα, τη Μερσίνα, τη Σελεύκεια της Κιλικίας, τα Δαρδανέλλια και την Καλλίπολη του Ελλήσποντου, στο

Αϊδίνι, τα Μύλασα, την Πέργαμο, και αλλού, γεγονός το οποίο δείχνει την ευρεία διάδοση της αρχαιοφιλίας στη Μικρά Ασία και όχι μόνο στη Σμύρνη και την Κωνσταντινούπολη, όπως, λανθασμένα πιστεύεται σήμερα. Φυσικά το θέμα παραμένει ανοιχτό.

Βιβλιογραφία

- Χρ. Σολομωνίδης, *Η παιδεία στη Σμύρνη*, 1962.
- ιδίου, *Η δημοσιογραφία στη Σμύρνη*, 1959.

Κατάλογος Μικρασιατών που δημοσίευσαν επιγραφές 1873-1895			
	Όνομα	Τόπος	Πηγή
1	Αφθονίδης Ι., ιατρός	Φιλαδέλφεια	Όμηρος 1873/5
2	Γεννάδιος, ζωγράφος	Φιλαδέλφεια	Όμηρος 1873/5
3	Γενναδίου Νικόλαος	Φιλαδέλφεια	Όμηρος 1873/5
4	Εμμανουήλ Γ.	Ν. Φώκαια	Μουσείον και Βιβλιοθήκη της Ευαγγελικής Σχολής, περίοδος 3η, έτος 1ον και 2ον, 1878-9 και 1879-80
5	Ζαΐμης, ιατρός	Φώκαια	Ιωνία, 5/11/1875, φύλλο 149, 17/4/1876, φύλλο 193
6	Ηλιοπούλος Θ.	Λαοδικεία	Όμηρος, 1873/8
7	Κραλόγλου Γρηγόριος	Φιλαδέλφεια	Όμηρος, 1875/6 και Β.С.Н. 7, 1883
8	Κροντιρόπουλος Ν., ιατρός	Βουρλά, Μαραθούσα	Ιωνία, 19/2/1875
9	Κωνσταντινίδης Σταυρή	Μασσάτ	Όμηρος 1877/8
10	Λαμπίδης Δ.	Κούλα	Μουσείον και Βιβλιοθήκη Ευαγγελικής Σχολής, περίοδος 2α, έτος 2ο και 3ο, 1876-8
11	Μαρκόπουλος Διονύσιος	Μερσίνα	Αμάλθεια, 13/10/1875, 25/10/1875, φύλλο 2168, φύλλο 2189 Ιωνία, 18/6/1875, φύλλο 109,
12	Μιχαηλίδης Χρ., δάσκαλος	Κούλα	Όμηρος, 1875/5
13	Νικόλαος Γεωργιάδης	Καραογλανία	Μουσείον και Βιβλιοθήκη της Ευαγγελικής Σχολής, περίοδος 4η, 1880-1884
14	Νικόδημος Κύπριος	Μύλασα	Μουσείον και Βιβλιοθήκη της Ευαγγελικής Σχολής, περίοδος 2α, έτος 2ον και 3ον, 1876- 78
15	Ξανθόπουλος Δημήτριος	Δαρδανέλια	Μουσείον και Βιβλιοθήκη της Ευαγγελικής Σχολής, περίοδος 2α, έτος 2ον και 3ον, 1876- 78
16	Παντερμαλή (αδελφοί)	Καλλιπολη	Μουσείον και Βιβλιοθήκη Ευαγγελικής Σχολής, περίοδος 2α, έτος 2ο και 3ο, 1876-8)
17	Παππás Κωνσταντίνος	Αϊδίσι	Μουσείον και Βιβλιοθήκη Ευαγγελικής Σχολής, περίοδος 2α, έτος 2ο και 3ο, 1876-8, Αμάλθεια, 21/5/1875, φύλλο 2144
18	Παπαδήμας	Φώκαια	Μουσείον και Βιβλιοθήκη Ευαγγελικής Σχολής, περίοδος 2α, έτος 2ο και 3ο, 1876-8
19	Ράλλης Ν.Ι. (<i>Επίτομος ιστορία και τοπογραφία της Περγάμου</i> , 1870)	Πέργαμος	Όμηρος, 1874/10, 1875/5, Αμάλθεια 22/2/1875, φύλλο 2120
20	Ρεπόπουλος Σοφοκλής	Σμύρνη	Ιωνία, 19/2/1875
21	Σακελλαρίου	Ερυθρές	Μουσείον και Βιβλιοθήκη Ευαγγελικής Σχολής, περίοδος 2α, έτος 2ο και 3ο, 1876-8
22	Σαραντίδης Γ.	Φιλαδέλφεια	Όμηρος, 1875/6
23	Σαρόγλου Τιμολέων Ν.	Θείρα	Μουσείον και Βιβλιοθήκη της Ευαγγελικής Σχολής, περίοδος 4η, 1880-1884
24	Σπαθάρης Ιωάννης	Σελεύκεια	Ιωνία, 1/11/1875, φύλλο 148
25	Σωτηρόπουλος Γ. Σπυρίδων	Λυθρί (αρχαίες Ερυθρές)	Μουσείον και Βιβλιοθήκη της Ευαγγελικής Σχολής, περίοδος 3η, έτος 1ον και 2ον, 1878- 9 και 1879- 80
26	Τυπάλδος	Παπαζλί	Μουσείον και Βιβλιοθήκη της Ευαγγελικής Σχολής, περίοδος 4η, 1880-1884
27	Χαραλαμπίδης Ευάγγελος	Έφεσος	Όμηρος 1876/10

Σημειώσεις

1. Ενδεικτικά αναφέρονται: Elena Frangakis-Syrett, *The Commerce of Smyrna in the Eighteenth Century*, (1700-1820), Athens, Centre for Asia Minor Studies, 1992 (ελλ. μετφρ. *Το εμπόριο της Σμύρνης τον 18ο αιώνα, 1700-1820*, Αλεξάνδρεια, 2010 *Σμύρνη*, συλλογικό, 2004 (εκδόσεις Έφεσος).
2. Ελληνική Εταιρεία Δικαίου Αρχαιοτήτων, <http://www.law-archaeology.gr/Index.asp?C=97>.) Επίσης βλ. και Α. Σμάγας, Επιφανειακή έρευνα, <https://proistoria.files.wordpress.com/2012/08/cf83ceb3ceaceeb3ceb1cf82-ceaceb3ceb3ceb5cebbceb3cf821.pdf>
3. Γ.Ν. Μακρής, Υποστήριξη ανασκαφικού έργου, 2011, σελ. 1.
4. Ενδεικτική βιβλιογραφία: Reinhold Schiffer, *Oriental Panorama: British Travellers in 19th Century Turkey*, 1999.
5. *A visit to the seven churches of Asia: wich an excursion into Pisidia*, 1828.
6. *Narrative of a tour through some parts of the Turkish empire*, 1830.
7. *A Journal Written During an Excursion in Asia Minor*, 1839.
8. *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, 1842.
9. Captain Newbold, *The Seven Churches of Asia in 1846*, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 13, 1852.
10. *Memoirs of Hugh Edwin Strickland*, 1858.
11. *A Hand-Book for Travelers in the Ionian Islands, Greece, Turkey, Asia Minor*.
12. *Οι Επτά Αστέρες της Αποκαλύψεως*, 1909.
13. <http://sardisexpedition.org>
14. Hanfmann, George M.A., Et al., *Sardis from Prehistoric to Roman Times: Results of the Archaeological Exploration of Sardis 1958-1975*, Harvard University Press, 1983.
15. 1814-1898.
16. Αριθμός καταλόγου: 1936, 0310.1. 850 αντικείμενα του Βρετανικού Μουσείου «ανασκάφηκαν» από τον Τζόρτζ Ντένις.
17. *Αθηνά*, φ. 756, 5/10/1840.
18. Χωρίς υπογραφή, τόμος 4, 44, 1840. Είναι το πρώτο ελληνικό περιοδικό που εκδόθηκε στη Σμύρνη. Η έκδοσή της ξεκίνησε στην «αμερικανική τυπογραφία» του Δανιήλ Τέμπλου (Daniel Temple) για να συνεχιστεί σε τυπογραφεία άλλων μελών της ιεραποστολικής ομάδας, όπως του Η. Χαλλος (1839) και τέλος του Griffith (1840-1844). Κυκλοφόρησε από το 1837 ως το 1844, [<http://kosmopolis.lis.upatras.gr/index.php/apothiki1>.] Για την αμερικανική παρουσία στη Σμύρνη σημαντικό είναι το Π. Νάσιουτζικ, *Αμερικανικά οράματα στη Σμύρνη τον 19ο αιώνα*, 2002.
19. *Πανδύρα*, ΣΤΔ', Φεβρουάριος 1854, Περί τινών επιγραφών της Μικράς Ασίας.
20. 26/3, 3/4- φύλλο 789, 9/4- φύλλο 790, 16/4- φύλλο 791 και 25/4- φύλλο 792 [1854].
21. 1838- 1922 στη Σμύρνη και λίγα φύλλα στην Αθήνα το 1923.
22. Σήμερα Urganli, Ουργανλί, στο Κ. Α. Ζαχόπουλος, *Ίστορικά σελίδες περί της έν Κασαμπά όρθόδοξου ελληνικής κοινότητας (1625-1922) και σημειώσεις τινές ιστορικά περί των έν Αχμετλή και Όργανλή Όμογενών κοινοτήτων μετά παραρτήματος περιλαμβάνοντος τήν πανωλεθρίαν των όμογενών του χωρίου Παργαμή, κατάλογον των επισκόπων και μητροπολιτών της έπαρχίας Έφέσου κ.λ.π.*, 1934, σελ. 160.
23. Ενοσί λυδική γραφή και όχι ελληνική.
24. Σαράντης Δρακόπουλος, από τον Κασαμπά, αντεπιστέλλων μέλος της Ευαγγελικής Σχολής, γνωστός από δωρεές στην κοινότητα Κασαμπά, συνδρομητής ιστορικών βιβλίων.
25. Έλληνες συνοδοί περιηγητών αναφέρονται και στη νοτιοδυτική Μικρά Ασία την ίδια περίοδο. Βλ. Π. Μεχτίδης, «Μαρτυρίες Άγγλων περιηγητών για το Λιβίσι και τους Έλληνες της Λυκίας», *Μικρασιατικά Χρονικά*, 23, 2009.
26. Κρύπτη, κρυψώνα.
27. Σπήλαιον= μαγαρά (mağara), Δημ. Αλεξανδρίδης, *Γραμματική Γραικικοτουρκική*, 1812, σελ. 341. Π.χ. σπήλαιο Σπήλιος ή Μαγαράς στην Αντίσσα της Λέσβου, Mavi Magara, περιοχή Fethiye στην Τουρκία.
28. Ένας άλλος τομέας της συμρναϊκής αρχαιολογικής έρευνας είναι οι δεκάδες δωρητές αρχαιοτήτων στο Μουσείο της Ευαγγελικής Σχολής.

ABSTRACT

Archeology in Smyrna during the 19th century Scholars' controversies about inscriptions of Sardeis in 1854

Petros Mechtidis

*Archaeologist and Conservator of Works of Art
Museum of Byzantine Culture, Thessaloniki, Greece*

Themes in Archaeology Magazine 2018, 2(2): 240-257

Smyrna scholars industriously dealt with the science of epigraphy and, by searching the ruins of the ancient towns of the area, they discovered and published inscriptions. Their passion sometimes led to scientific disputes, which should not look amusing today, as they demonstrate them being «scientific conscientious» as we have to take into account the fact that they were «amateurs» in what we today call archaeology. A common example is the dispute between D. Mavrofridis and Th. Timagenis, Smyrna scholars, about Sardeis inscriptions.

Key words: Asia Minor, Inscriptions, D. Mavrofridis, Sardeis, Smyrna, Th. Timagenis